

Pál János

Kényszerpályás útkeresés – 2.

A dél-erdélyi Unitárius Egyház önszerveződési stratégiái

Útkeresés, vita az egyházi élet újjászervezéséről

Az útkeresés, önszerveződés problematikájának tematizálása az egyházi közbeszédben Kovács Lajos brassói lelkész-esperes nevéhez fűződik, aki 1940 őszén az *Unitárius Jövendő* hasábjain, néhány gondolat erejéig, a következőkben vázolta közeljövőre vonatkozó elképzeléseit: új vezetőség megválasztása, új egyházi szervezet kiépítése, középiskolai oktatás felekezeti, lelkészképzés állami megállapodás révén.¹ Ugyanezen számban egy névtelenül megjelenő írás szintén gyors szervezkedést és az egyház helyzetének a kormánnyal való tisztázását sürgette.² Mindez arra utal, hogy a „hogyan tovább” kérdése egyesekben rögtön a szakadás pillanatában megfogalmazódott. (Tordán az egyház–állam viszony rendezését, integrációját, illetve a magyar egyházakkal történő kapcsolatfelvételt tekintették prioritásnak.)³

A problémafelvetés azonban visszhangtalan maradt. Az egy évig tartó hallgatást 1942. februárjában egyházi részről mindössze Máthé Sándor újszékelyi lelkész szakította meg. *Építsük ki egyházi életünket* című, elvi kérdéseket taglaló cikkének első részében mindenekelőtt a központi egyházvezetőség részéről történő tájékoztatást hiányolta e kérdéskörre vonatkozóan. A Romániai Unitárius Egyház intézményrendszerét a folytonosság alapelvének jegyében kívánta felépíteni: „[...] a történelem folyamán kialakult és a román állam által is elismert alkotmányunk törvényei értelmében egyházi szervezetünket az egyházi élet egész vonalán kiépítsük.”⁴ A zavartalan működés garanciáját az egyházi élet újjászervezésében, csonkaságának pótlásában látta.⁵

1 Unitárius Jövendő (UJ). 1940/9–10. 101–102.

2 Uo. 110–111.

3 Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára (EUEGyLt.) 1940. évi iratcsomó, iktatószám 298/1940.

4 UJ. 1942/2. 1.

5 Uo.

Cikkének márciusban közölt második része már konkrét javaslatokat tartalmazott. A hatékonyabb kormányzás céljából az egyházközségek közigazgatási beosztásának módosítását sürgette a földrajzi távolságok kiküszöbölése, az egyházkörök területi kiterjedésének csökkentése által.⁶ A hatékonyság növelésének szempontjából elfogadhatónak találta azt a felvetést, hogy az elszakadt egyházközségekből egy új kört hozzanak létre.⁷ Ugyanilyen megfontolásból és szempontból Petrosény, Aranyosgyéres, Magyarszovát és Nagyenyed összevonásával egy ötödik egyházkör megalakításának ötletét is felvetette.⁸ Írásának további részében az intézményrendszer hiányosságainak pótlására tett javaslatokat. Fontosnak találta a hiányzó bizottságok és bíróságok felállítását, az egyházkörök belső intézményeinek és hivatalainak betöltését.⁹ Az építkezést és újjáépítést szerte ott kell elkezdni, ahol „a legnagyobb rombolást vitték véghez” a történelmi események: a legfelsőbb vezetésben.¹⁰ Ennek érdekében kiküldöttek kinevezését kérte az Egyházi Képviselő Tanács Torda (EKTT) által a Főtanács tagjainak megválaszthatása végett. A legmagasabb vezetői tisztséget illetően három lehetőséget vázolt: *püspök*, *püspökhelyettes* (vikárius), vagy angol-amerikai mintára *elnök* választása.¹¹

Hozzászólásának harmadik részében a második főgondnoki állás felállítását kezdeményezte, akiknek egyházi részről egyenrangú társuk a főjegyző személyében megválasztott elnökhelyettes lenne. Szükségesnek nevezte egy egyházi titkár vagy referens kinevezését.¹² Újból indítványozta az állandó jellegű szakbizottságok és egyházi bíróság felállítását. Megemlítette még a Nyugdíj Bizottság hiányát, mint sürgős megoldásra váró feladatot.¹³

Májusi cikkében, a már ismertetett javaslatain kívül, a tanító- és lelkészutánpótlás alapjainak a letételéről, az egyházi sajtó adta fejlesztés-lehetőségekről és az Általános Lelkészkör és Tanítók Egyesületének újjáélesztéséről írt.¹⁴ Konkrét kivitelezési javaslatokat azonban nem fogalmazott meg.

Hozzászólás a szervezkedéshez címen Kerekes István brassói keblitanácsos a szükséges személyzet kiegészítése, elismertetése mellett, illetve a vallásos jel-

⁶ UJ. 1942/3. 19.

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ Uo.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.

¹² UJ. 1942/5. 26–27.

¹³ Uo. 27.

¹⁴ UJ. 1942/5. 34–36.

legű kulturális egyesületek (Nyugdíj Egyesület, Dávid Ferenc Egylet, Nőszövet-ség, Ifjúsági Egylet)¹⁵ újjászervezésén kívül püspökválasztást szorgalmazott. A püspök javadalmazását – állami támogatás hiányában – valamelyik lelkészi állással való összevonás révén vélte megoldhatónak.¹⁶ A teológiai képzést és a lelkészutánpótlást önálló keretek között, állami támogatással szerette volna megvalósítani. Ennek kivitelezhetetlensége esetén, felekezeti szinten látta rendezhetőnek a kérdést.¹⁷

Központi kormányzati részről az első kezdeményezésre csupán 1941 végén került sor. Ekkor (december 22-én) a következő köriratot intézték esperesekhez és lelkészekhez: „A bécsi döntés rendkívül nehéz helyzetbe hozta Romániai Unitárius Egyházunkat. Egyházközségeink fele leszakadásával központunk intézményeinek és egyházi szerveinek egy része is elszakított. A békeidők helyreálltáig egyházunk vezetősége átmeneti intézkedésekkel rendezte az ügyek továbbvitele lehetőségét és az azóta eltelt idő alatt mindent elkövetett, hogy dolgaink mentében fennakadás ne forduljon elő. Az átmeneti idők nehézségei súlyosbodásával azonban többször vetődött már fel a szervezkedés szükségességének a gondolata, főként, hogy nem teljes vagy hiányzó szerveink kiegészítésével, illetve kiépítésével rendesebb mederbe terelődjék közigazgatásunk és egyházi életünk. Ezzel a kérdéssel foglalkozott a folyó évi december 11-i EKTT ülésünk is, mely kívánatosnak mondotta a szervezés mikénti megejtésére, egyházi szerveink kiegészítésére és legsürgősebben szükségelt teendőnkre nézve lelkész afiai véleményének kikérését. Ennek alapján kérjük lelkész fiait, hogy szervezkedésünkre vonatkozó esetleges elgondolásaikat és javaslataikat legkésőbb 1942. évi január 10-ig – esperesi úton terjesszék fel, hogy ezek szervezkedésünk előkészítésénél és sürgősen szükségelt intézkedéseink megtételénél figyelembe vehetők legyenek.”¹⁸

A szervezkedés ügyében tett első kezdeményezés meglehetősen kései időpontja több tényezőre vezethető vissza. Kezdetben a tordai központ túlterheltsége, illetve a szakadás következtében felmerülő halaszthatatlan problémák (1940/1941. iskolai év megszervezése és beindítása, egyházi alkalmazottak fizetéseinek akadálymentes folyósítása, ideiglenes egyházkormányzat felállítása stb.) sürgős orvoslása azok a tényezők, amelyek a kérdés-megvitatás és megoldás időpontjának automatikus elnapolását eredményezték. A szervezkedés kérdésének

¹⁵ Uo.

¹⁶ UJ. 1942/2.

¹⁷ Uo.

¹⁸ EUEGyLt. T. cs. 992/1941.

másodlagossá minősülését akutizálták továbbá a tordai vezetőség állami elismerésének nehézségei, valamint a nyugtalan közállapotok is. Később az állandósult gyülekezési tilalmak és az állam halogató álláspontja hiúsított meg bármiféle önszervezési kezdeményezést.

Szembetűnő ugyanakkor a nagyarányú távolmaradás és passzív magatartás. Kovács Lajos lélektani okokban és negatív magatartásformákban kereste erre a választ: „Elszomorító helyzet, aminek okát adni nem tudom. Vagy a teljes elcsüggedés és reménytelenség vagy a fegyelmezetlenség, vagy a teljes öntudatlanság jelének lehet tulajdonítani, hogy 15 egyházközség lelkésze közül csupán 5 válaszoljon (Ürmös, Olthévíz, Segesvár, Magyarzárskod, Datk). [...] Annyi tény, hogy életrevalóságnak s élni akarásnak, intenzívebb munka utáni vágynak s a nagy, egyetemes céloknak a rendkívül nehéz viszonyok között is szem előtt tartását, ebből a magatartásból, ebből az elnémulásból megállapítani nem lehet.” Nem zárható ki továbbá a revíziós gondolat, amely sokak számára feleslegessé tette a tartós berendezkedés kérdésfelvetésének és megvitatásának szükségességét.¹⁹ Árkosi Tamás a hozzászólók táborának kicsinységét azzal magyarázta, hogy „[...] rövid időn belül senki se látja megoldhatónak ezt a mi nagy problémánkat, s így inkább hallgatnak.”²⁰ Véleményünk szerint mindhárom elem (apátia, a revízió reménye, tájékozatlanság) egyszerre hatott és játszott jelentős szerepet abban, hogy a tordai vezetőség javaslatára ilyen vérszegényen reflektáltak. A hozzászólások alacsony számát illetően, a zavaró körülményeket is figyelembe véve, fontos kiemelnünk: az egyházkormányzat megszervezésének gondolata nem jelentkezett általános igényként a dél-erdélyi lelkésztestület részéről – a már érintett okokból.

A hozzászólásokat, cselekvési módjukat illetően két csoportra oszthatjuk: aktivitást sürgetőkre és passzív, kivárást javaslókra. Utóbbiak száma azonban elenyésző volt, és a többség egyértelműen az azonnali cselekvés mellett foglalt állást. A tematikájukban sok közös elemet tartalmazó javaslatok a következő kérdések rendezését tartották időszerűnek és prioritásnak: a területi-közigazgatási átalakítás, a lelkész- és pedagógusképzés megszervezése, szakbizottságok, egyházi bíróság felállítása, a legfelsőbb egyházi tisztségek megszervezése és betöltése, egy egyházi lap beindítása.

¹⁹ Gálfalvi András alsófelsőszentmihályi lelkész következő sorai így is értelmezhetőek: „Még várjunk! Jöhet még megfelelő idő a nagyobb arányú szervezkedésre!” EUEGyLt. T. cs. 2/922/1941.

²⁰ EUEGyLt. T. cs. 6/922/1941.

Területi-közigazgatási átalakítás

A bécsi döntést előzően a Magyar Unitárius Egyház közigazgatásilag hét egyházkörre volt felosztva. Ezt követően két egyházkör (Aranyostordai és Küküllői) teljesen, a Felsőfehéri pedig két egyházközség (Barót és Felsőrákos) kivételével román fennhatóság alatt maradt. A többi egyházkör, egyházközségeinek túlnyomó többségével már Magyarországhoz tartozott (1. táblázat).

1. táblázat: *Egyházkörök és egyházközségek megoszlása a második bécsi döntést követően.*

Egyházkörök	Romániában maradt egyházközségek száma	Magyarországon maradt egyházközségek száma	Melyik ország területén működött tovább az egyházkör?
Kolozsdobokai	3 anya-, 2 leányegyházközség	3 anya-, 1 leányegyházközség	Magyarország
Aranyos-tordai	20	-	Románia
Küküllői	12	-	Románia
Székelykeresztúri	5	27	Magyarország
Székelyudvarhelyi	2	17	Magyarország
Felsőfehéri	7	2	Románia
Háromszéki	2	11	Magyarország

A leszakadt és földrajzilag egymástól távol eső egyházközségek ésszerű és hatékony bekapcsolása az egyházi életbe többször visszatérő kérdés volt, és megoldására eltérő javaslatok születtek. Az egyik elképzelés szerint a Dél-Erdélyben maradt egyházközségeket a meglévő három egyházkörbe kell csoportosítani. Fülöp Árpád ezt úgy látta megvalósíthatónak, ha az esperesi központ nélkül maradt egyházközségeket a hozzájuk földrajzilag legközelebb álló esperességhez csatolják.²¹ Hasonló elképzelést tükrözött Szén Mihály hozzászólása: az udvarhelyi és székelykeresztúri egyházközségeket a Felsőfehéri, a többit pedig a hozzájuk legközelebb álló egyházkör fennhatósága alá kell helyezni.²² Egy másik indítvány a fölrendelt egyházkör nélkül maradt gyülekezetek egy új körbe való csoportosítását sürgette.²³ Mindössze árnyalatnyi eltérést mutatott ezzel szem-

²¹ EUEGyLt. T. cs. 12/992/1941.

²² EUEGyLt. T. cs. 11/992/1941.

²³ EUEGyLt. T. cs. 16/992/1941.

ben Kovács Lajos és Fekete Lajos javaslata: ők az új egyházkör létrehozását az Székelyudvarhelyi és Székelykeresztúri egyházkörök egyházközségeinek összevonásával kívánták létrehozni.²⁴

Összességében, árnyalatnyi eltérésekkel, de mindegyik javaslattevő a területi, földrajzi szempontokat tekintette kiindulópontnak és egyetlen kizárólagos rendezői elvnek.²⁵

Tanító- és lelkészutánpótlás

Fekete Lajos 1940. szeptember 28-án kelt, a főbb irányelveket és tennivalókat megfogalmazó javaslattervezete az egyházkormányzat megszervezése mellett az utánpótlás kérdését is érintette. Szerinte ezt csak a többi magyar felekezettel együttműködve lehet eredményesen megoldani.²⁶ Az 1941 decemberében szétküldött köriratra érkezett javaslatok hasonló keretek között látták megvalósíthatónak a tanító- és lelkészképzés kérdését. Az ebben a kérdésben megnyilatkozó Szén Mihály datki, Lukács Sándor dicsőszentmártoni és Nyitrai Mózes lupényi lelkészek egyöntetűen a nagyenyedi református tanintézetet találták alkalmasnak az utánpótlás szempontjából.²⁷ Önálló elemi, közép- és felsőfokú tanintézetek felállítására csupán egy javaslat érkezett (Fekete Lajos) anélkül, hogy konkrétan összefoglalta volna a gyakorlati kivitelezhetőség lehetőségeit, módzatait.²⁸

A hiányos intézményrendszer kiépítése

A legtöbb hozzászólást természetesen ez a fejezet kapta, és a megnyilatkozók többsége a hiányzó intézmények mielőbbi pótlását tartotta kívánatosnak. Csupán ketten találták időszerűtlennek e kérdés rendezését – feltehetően a

²⁴ EUEGyLt. T. cs. 16/992/1941.; EUEGyLt. T. cs. ad 222/1941.

²⁵ Az esperesi központok nélkül maradt egyházközségek (Alsóboldogfalva, Brassó, Magyarzsákod, Pipe, Székelyderzs, Székelymuzsna, Újszékely) 1942-ben a felsőfehéri egyházkörhöz való csatlakozás mellett döntöttek. Határozatukat az EKTT 1942. november 7-én hagyta jóvá. EUEGyLt. R. 67/83/1943.; Ürmösi Unitárius Egyházközség Levéltára (ÜUELt.) 1942. évi iratcsomó, iktatószám 225/1942.

²⁶ EUEGyLt. T. cs. ad 222/1941.

²⁷ EUEGyLt. T. cs. 11/992/194.; EUEGyLt. T. cs. 7/992/1941.; EUEGyLt. T. cs. 4/992/1941.

²⁸ EUEGyLt. T. cs. ad 222/1941.

közeli revízió reményében.²⁹ A valós helyzetet, lehetőségeket leginkább ismerő Árkosi Tamás álláspontja közel állt fenti állásponthoz abban, hogy nem sürgetett nagy átszervezéseket, csupán a hiányzó szervek kiegészítését (akár rendelet útján is), és az ügyek továbbvezetését az ideiglenes vezetőség által, mindaddig, amíg a körülmények lehetővé tették volna az integrális szervezkedést.³⁰

A hiányzó kormányzati szervek és tisztségviselők megválasztását a hozzászólók többsége egy, az EKTT által összehívott főtanácsi értekezlet által kívánták elérni. Egyetértés volt a tekintetben is, hogy a legszélesebb körű képviselet alapján kell a hiányos infrastruktúrát kiegészíteni. A javaslatokból ugyanakkor az is kitűnik, hogy az egyházkormányzat újjászervezése ügyében megszólalók a bécsi döntés előtti szerkezeti konstrukciót tekintették mintának: szakbizottságok, második főgondnoki tisztség felállítása, egyházi titkári, jogtanácsosi, pénztárosi állás létrehozása. Összhang mutatkozott a legfelsőbb egyházi tisztség kérdésében is, ami arra is utalhat, hogy a kérdésben nyilatkozók a fennálló állapotokat átmenetinek, ideiglenesnek tekintették. Talán ezzel magyarázható, hogy mindössze hárman érintették ezt a problematikát, és közülük is csupán Fekete Lajos javasolt püspökválasztást. Szerinte, ha az anyagi eszközök hiánya nem teszi lehetővé a püspökválasztást, akkor az átmeneti időszakra főjegyzőt kell választani, aki az ezzel járó feladatokat fogja majd ellátni.³¹ A püspökhelyettesi tisztség felállítását Kovács Lajos és Szén Mihály javasolták.³²

A fentiekől némileg eltérő álláspontot képviselt Weres Béla petrozsényi lelkes, aki egy összlelkési értekezlet keretében, a nézőpontok ütköztetésével, egy szűkkörű, a realitásokkal összhangban álló központi vezetőség kialakítását javasolta, amely ebből fakadólag egységesebben és hatékonyabban képes feladatait ellátni.³³

Gazdasági alapok megteremtése

A gazdasági kérdés másodlagos jelentőségét jelzi, hogy mindössze egy javaslat érintette ezt a problematikát.³⁴ Kovács István magyarszentbenedeki lelkes az egyház ingatag gazdasági helyzetét egy olyan közalap felállításával sze-

²⁹ EUEGyLt. T. cs. 13/992/1944; EUEGyLt. T. cs. 2/992/1941.

³⁰ EUEGyLt. T. cs. 6/992/1941.

³¹ EUEGyLt. T. cs. ad 222/1941.

³² EUEGyLt. T. cs. 16/992/1941; EUEGyLt. T. cs. 11/992/1941.

³³ EUEGyLt. T. cs. 5/992/1941.

³⁴ EUEGyLt. T. cs. 9/922/1941.

rette volna szilárd fundamentumra helyezni, amelynek tőkéjét a következő tételek képezték volna: hívektől fejenként 1-1 lej évente; 1 vagy 2%-os adó egyházi tisztviselőktől; valamely ünnep perselypénze; önkéntes adományok; tőkegyarapítási államsegély kieszközlése; rendbírságokból befolyó pénzek. Meglátása szerint a közalap évi jövedelmének egytizedét felsőbb iskolába járó diákok (teológusok, képzősök) segélyezésére kell majd fordítani, a megalakulásától eltelt öt év után pedig minden évben egy rászoruló egyházközséget kellene majd segíteni a tőkekamat 50–60%-ával. A többi rész tőkésítendő lenne.³⁵

Kényszerpályás útkeresés és önszerveződési kísérletek

A dél-erdélyi egyház jövőjét alapvetően öt tényező befolyásolta: az állam és az egyház viszonya, az egyházi közigazgatás, a népesedési folyamatok, az utánpótlás, és a magyar állammal kialakítandó viszony. Látni fogjuk, hogy ezek szerves összefüggésben álltak egymással, és eleve korlátozták, meghatározták az egyház cselekvési mozgásterét, útkeresését. A hierarchia legfelsőbb fokát ez ötös rendszerben a román állam foglalta el, elsődleges „rendezői elv” minőségében, és szerepe, nemzetépítési stratégiája meghatározó jelleggel bírt, jelentősen hatott az egyház életére, annak minden szegmensére.

Az állammal való viszony

Az 1940 és 1944 közötti időszak állam–egyház viszonyrendszerben két sajátosságot kell kiemelnünk. A minimális szintre *leegyszerűsített kommunikáció, kapcsolatrendszer*, miután az egyház- és államvezetés között csupán egyszer került sor³⁶ személyes érintkezésre, és az egyház igazgatása mindvégig a vallásügyi minisztériumi leiratok útján történt, valamint az *egyértelmű, aszimmetrikus alárendeltség*.

Az egyház autonómiájának és működésének zavartalan kibontakozását két tényező is gátolta. Egyfelől a totalitárius államberendezkedésnek, a társadalom teljes ellenőrzésének szándékával foganatosított intézkedések az egyházi életet is megbénították, és szigorú állami megfigyelés alá helyezték. Ezt a kontrollt s a belőle adódó nyomást tetézte másfelől Erdély birtoklásának vitája, amely az

³⁵ Uo.

³⁶ Az egyház küldöttei 1942. február 27-én tarták a kormány elé kéréseiket (központi tisztviselők, tanítók államsegélye, egyházi lap, iskolai kérdések), de az ígéretnek ellentétére ezeknek teljesítése elmaradt. EUEGyLt. R. 22/734/1942.

egyháznak biztonságpolitikai „rangra” emelkedését eredményezte a román kormányzat szemében. Az egyház és állam viszonyát tehát ezek az „adottságok” determinálták, és az előbbi *mozgásterének korlátozását, társadalmi súlyának, befolyásának csökkenését, az egyház szigorú felügyeletét* eredményezték.

1940 és 1941 között három olyan rendelettvény is született, amely az egyház mozgásterének és társadalmi befolyásának csökkenéséhez vezetett. A lelkészek gazdasági életből történő kikapcsolását eredményezte az az 1940. október 19-én kihirdetett rendelettvény, amely a hitelintézetek igazgatói funkciójáról való lemondásra kötelezett minden köztisztviselőt.³⁷ A gazdasági, de egyben a társadalmi elszigetelődést tovább mélyítette az 1941. február 15-én kihirdetett, a politikai mozgalmakban való részvételt tiltó rendelettvény³⁸, valamint a február 18-án hozott miniszteri rendelet, amely a politikai tevékenység tiltása mellett más megszorításokat is tartalmazott. Eszerint a lelkészeknek tilos volt polgári és kereskedelmi egyesületek, szövetkezetek, népbankok és közösségi társaságok igazgatóságaiban, vezető bizottságaiban szerepet vállalni, igazgatói vagy pénztárosi állást betölteni, közvetve vagy közvetlenül bármiféle hasznot hajtó ügyletet kötni.³⁹ Az egyháztársadalmi élet megszervezését, kibontakozását akadályozta az 1941. február 6-i rendelettvénynek egy szubjektív kitétele, mely szerint tilos minden olyan társadalmi, kulturális és egyházi szervezkedés, amely az államellenesség önkényesen és tágran értelmezhető kategóriájába eshet.⁴⁰ Az izoláló intézkedések közé sorolhatók a lelkészek ellen indított hadbírószági eljárások és hatósági zaklatások, amelyeknek hátterében a közösségi életből való kikapcsolás szándéka húzódott, elüldözésük és megfélemlítésük által.⁴¹ Az egyház társadalomtól való elszigetelésének és befolyásának csökkentését szolgálta a gyülekezés-tilalom, az egyháztársadalmi szervezetek működtetésének tilalma⁴², az iskolák nyilvánossági jogának megvonása, az *Unitárius Jövendő* újraindítására és egy új egyházi lap (*Unitárius Szemle*) engedélyezésére benyújtott kérés elfekteté-

³⁷ *Monitorul Oficial* 19. octombrie 1940. nr. 245. bis. Decret-Lege. nr. 3548. 5997–5999.

³⁸ *Monitorul Oficial* 15. februarie 1941. nr. 39. Decret-Regal. 758.

³⁹ Az EKT. 1941. március 8-án kiküldött körirata a szóban forgó rendelet kihirdetését február 18-ra datálja. ÜUELt. 1941. évi iratcsomó, iktatószám 50/1941.; A *Monitorul Oficial*-ban azonban ezt nem találtuk meg.

⁴⁰ *Monitorul Oficial* 6. februarie 1941. nr. 31. Decret-Lege. Nr. 236. 553–556.

⁴¹ A legkirívóbb Kiss Tamás esete. Többször kérvényezte, hogy a határmódosítás következtében Magyarországon maradjon családja hazatelepedhessék. Többszöri eljárás után sem sikerült ezt elérni. A német–olasz vegyesbizottság ellenben közölte vele a Vallásügyi Minisztérium akaratát, hogy hagyja el az ország területét. R. 19/2018/1941

⁴² EUEGyLt. R. 57/427/1944 EÉ. jkv. 1943. november 5. 110.; EUEGyLt. R. 25/860/1942.

se.⁴³ Külső tényezők (engedély hiánya és Lőrinczy Dénes letartóztatása) játszottak közre az *Unitárius Naptár* kiadásának elmaradásában is.⁴⁴

A totális állami ellenőrzés törekvésére mutatnak – a cenzúra mellett⁴⁵ – azok a Vallásügyi Minisztériumi leiratok, amelyek az egyház különböző strukturális szintjeit (demográfiai, gazdasági, közigazgatási, tanügyi) voltak hivatottak ellenőrzés alatt tartani. 1941-ben a minisztérium az egyházi tisztviselők etnikai hovatarozása⁴⁶ és katonai helyzete⁴⁷ mellett a dél-erdélyi unitáriusok demográfiai helyzetének ismertetését is igényelte.⁴⁸ Utóbbira 1943-ban újból visszatért és 1940-ig visszamenőleg kért összesített népesedési adatokat.⁴⁹ A lelkészek mozgáskorlátozását és ellenőrzését eredményezték a Vallásügyi Minisztérium 32685/1941 és 2132/1942 számú leiratai: az előbbi állomáshelyeik elhagyását tiltotta meg, az utóbbi ennek feloldását hatósági jóváhagyáshoz kötötte.⁵⁰ Az egyházi közigazgatás ügyvitelébe való beavatkozást és annak kontrollját szorgalmazták azok a leiratok, amelyek külügyminiszteri engedélyhez kötötték az idegen országban lakók, illetve a Magyarországra átköltözött személyek részére kiállítandó igazoló iratok kiadását.⁵¹ Az állami beavatkozásnak, felügyeletnek egyik legartikuláltabban jelentkező területe az egyház gazdasági élete, amely állandó megfigyelés alatt állt, és az egyház folyamatosan jelentések betérjesztésére kényszerült nemcsak központi szerveinek, hanem egyházközségeinek⁵², tanintézetek⁵³ vagyoni állapotáról is. Ugyanezt a centralizációs szándékot rejti a Vallásügyi Minisztérium azon utasítása, amely az egyház alapítványi tőkéjének az Állami Takarékpénztárba való elhelyezéséről rendelkezett.⁵⁴ Állandó és szigorú felügyelet alatt álltak továbbá az iskolák és az egyházközségek ügyintézését ellát-

⁴³ EUEGyLt. R. 69/83/1943.

⁴⁴ ÜUELt. 1942. évi iratcsomó, iktatószám 177/1942.

⁴⁵ ÜUELt. 1942. évi iratcsomó, iktatószám 212/1942.

⁴⁶ ÜUELt. 1941. évi iratcsomó, iktatószám 73/1941.

⁴⁷ ÜUELt. 1941. évi iratcsomó, iktatószám 700/1941.

⁴⁸ ÜUELt. 1941. évi iratcsomó, iktatószám 202/1941.

⁴⁹ ÜUELt. 1943. évi iratcsomó, iktatószám 31/1943.

⁵⁰ ÜUELt. 1941. évi iratcsomó, iktatószám 102/1941.; ÜUELt. 1942. évi iratcsomó, iktatószám 42/1942.

⁵¹ ÜUELt. 1941. évi iratcsomó, iktatószám 14/1941.; ÜUELt. 1941. évi iratcsomó, iktatószám 126/1941.

⁵² EUEGyLt. R. 51/1846/1943. Egyházi Képviselő Tanács Torda (EKTT) jkv. 1943. december 8. 33.; R. 51/1846/1943 EKTT. jkv. 1943. december 8. 34.; EUEGyLt. R. 46/1355/1943 EKTT. jkv. 1943. június 29. 6–7.

⁵³ ÜUELt. 1943. évi iratcsomó, iktatószám 31/1943.

⁵⁴ EUEGyLt. R. 46/1355/1944 EKTT. jkv. 1943. június 29. 2.

ni hivatott gyűlések, ahol az ostromállapot bevezetése után a rendőrség is képviseltette magát, és amelyeknek jegyzőkönyveit rendszeresen bekérték az állambiztonsági hatóságok.⁵⁵ Állambiztonsági kérdéssé lépett elő a lelkésznevezés: a Vallásügyi Minisztérium 10064/1943 számú rendelete előírta, hogy a papok ki nevezése, előléptetése vagy áthelyezése alkalmával összeállított dokumentációhoz szükséges csatolni az illetékes állambiztonsági hivatal igazolását is megbízhatóság tárgyában.⁵⁶

Az állami önkény és beavatkozás nyomait hordják az egyházat a „hadigazdálkodásba” bevonó rendelkezések: a kötelező vashulladék-gyűjtési akciók támogatása, a „visszacsatolási kölcsön” állam általi jegyzése a köztisztviselői fizetések terhére, az egyházi tisztviselők, illetve hívek adományozásra való felszólítása a hadsereg részére⁵⁷, rekvirálás, ingatlanfoglalás.⁵⁸

Inkább állami jellegű, pusztán végrehajtó hivatallá való átminősítésre, mintsem partneri viszonyra utalnak azok a leiratok, amelyekben az állam társadalmi, kulturális, szociális, gazdasági programjainak megvalósítására igényelt támogatást.⁵⁹ Az alárendeltség és kiszolgáltatottság állapotával találkozhatunk az alsóbb, helyi szintű kapcsolatokban is. 1941. január 26-án az Elnöki Értekezlet az üresen maradt komjantszegi paplak egyes bútordarabjainak községi hatóságok általi eltulajdonításának ügyét az alábbi lakonikus következtetéssel zárta: „Értekezlet tudomásul veszi a jelentést, de a mai körülmények között nem tart célravezetőnek semmi ellenlépést, mert a kellemetlenségen kívül semmi egyebet elérni nem lehet.”⁶⁰ Hasonló felismerést rejt az a határozat is, amely a szindi község utcarendezését tárgyalta: „Értekezlet tudatában van annak, hogy szükség esetén ügyis ki-

⁵⁵ EUEGyLt. R. 58/683/1944 EÉ. jkv. 1944. február 17. 37–38.

⁵⁶ EUEGyLt. R. 46/1355/1943 EKTT. jkv. 1943. június 29. 3.

⁵⁷ ÜUELt. 1941. évi iratcsomó, iktatószám 192/1941.; ÜUELt. 1941. évi iratcsomó, iktatószám 169/1941.; ÜUELt. 1941. évi iratcsomó, iktatószám 171/1941.

⁵⁸ UEGyLt. R. 57/427/1944 EÉ. jkv. 1940. május. 14. 47.; EUEGyLt.. Ev. 1944. I–IV.

⁵⁹ ÜUELt. 1941. évi iratcsomó, iktatószám 81/1941 (Temető Bizottságok felállítása).; ÜUELt. 1941. évi iratcsomó, iktatószám 88/1941 (Tisztasági Hetek szervezésének támogatása).; ÜUELt. 1941. évi iratcsomó, iktatószám 67/1941 Hadbavonultak segélyezése körüli visszaélések lelkészek általi leleplezése.); ÜUELt. 1941. évi iratcsomó, iktatószám 86/1941 (Lelkeszi segítség a „kereskedelem moralizálásában”).; ÜUELt. 1941. évi iratcsomó, iktatószám 90/1941 (Iskolai énekkarok szervezése.); ÜUELt. 1942. évi iratcsomó, iktatószám 37,38/1942 (Lelkeszek segítsenek és propagálják az államkölcsön-jegyzéseket.); ÜUELt. 1942. évi iratcsomó, iktatószám 155/1942 (Lelkeszek, tanítók segítsenek a menekültek összeírásában.).

⁶⁰ UEGyLt. R. 57/427/1944 EÉ. jkv. 1943. január 26. 6.

sajátítás alá veszik a kérdéses helyet, a tervezett útrendezésnek a jegyzőkönyvben jelzett módon való keresztülviteléhez [...]”⁶¹

Az egyház liturgikus életébe való beavatkozást jelentették a különböző állami ünnepek megtartását elrendelő minisztériumi leiratok.⁶²

Konfliktusoktól terheltnek mondható az egyházközségek (hívek) és állam közti viszony is. Az erre vonatkozó információkat szolgáltató jelentések legsúlyosabb diszkriminatív intézkedéseknek és konfliktusforrásnak a magyar etnikumú személyek „törvényen kívülségét”, nyelvhasználatának a magánszférára történő korlátozását, gazdasági, kulturális, egzisztenciális ellehetetlenítését említették. A kormányzat jóindulatának hiányára mutat továbbá a tanítók és központi tisztviselők államsegélyének elmaradása.⁶³

Ha az egyház életét e viszonyrendszer prizmáján keresztül értékeljük, a következő mérleget vonhatjuk: az egyház mozgásterét véglegesen determinálta és negatív irányba terelte a totalitárius államberendezkedés. Meghatározónak bizonyult e magatartás az egyház közigazgatási, egyháztársadalmi, kulturális tevékenységének minőségében, lehetőségeiben, valamint az integrális egyházszervezet felállításának elmaradásában.

Demográfiai tényező

A bécsi döntés következtében a dél-erdélyi magyarság állambiztonsági tényezővé való átminősítése⁶⁴ súlyos diszkriminatív intézkedések lavináját indította el (például állásokból történő eltávolítás, az anyanyelv nyilvánosságból való kizárása)⁶⁵, erőteljes pszichikai, egzisztenciális nyomás alá helyezve azt. Spontánul társult ehhez már a kezdetektől fogva a mindkét félnél jelentkező és érzel-

⁶¹ UEGyLt. R. 57/427/1944 EÉ. jkv. 1943. február 10. 11.

⁶² ÜUELt. 1941. évi iratcsomó, iktatószám 86/1941.; EUEGyLt. R. 46/1355/1943 EKTt. jkv. 1943. június 29. 4.; EUEGyLt. R. 51/1846/1943 EKTt. jkv. 1943. december 8. 31.

⁶³ EUEGyLt. R. 22/734/1942.

⁶⁴ Arhivele Naționale Direcția Județeană Mureș. (ANDJM.) Fond: Pretura Plăși Odorhei-Saschiz. nr. inv. 385. nr. dos. 115. 89. f.

⁶⁵ ANDJM. Fond: Pretura Plăși Odorhei-Saschiz. nr. inv. 385. nr. dos. 115. 44. f. „Din Ordinul Domnului General Antonescu, Conducătorul Statului, vă rugăm să binevoiți a lua măsură ca până la data de 17 iulie, să fie înlocuit tot personalul de serviciu (portari, lifteri, bărbai și femei de serviciu, chelneri, bucătari, picoli, etc.), de origine etnică maghiară, dela hoteluri, blocuri, restaurante, cafenele. Totodată se interzice convorbirile în limba maghiară în localuri, la autorități și prin telefon.” Belügyminisztérium államtitkárságának 1941. június 5-i, prefektusokhoz intézett leirata.

mi kilengéseket kiváltó „határrevíziós sokkhatás”, valamint az észak-erdélyi menekültek által a lakosság körében terjesztett rémhírek.⁶⁶ Október 7-i jelentésében Istvánffy Lajos az átmenet és rémhírek feszültségforrásai közé sorolta a visszavonuló és Torda környékén állomásozó katonaság önkényeskedését is.⁶⁷ Ez utóbbinak problémája október 26-án a két egyházrész első hivatalos találkozásán terítékre is került, mikor Pataki András és Gál Miklós Mikó Lőrinc egyházi titkár és Szathmáry János jogtanácsos közvetítésével Kolozsvártól a magyar kormány közbenjárását kérték.⁶⁸ Számatalan adatunk van azonban arra vonatkozóan, hogy a kezdetekben jelzett lélektani nyomás állandósult, és egyre elviselhetetlenebb teherként nehezedett a dél-erdélyi magyarságra. Szathmáry János a feleki határnál 1941. május 7-én történt találkozó után beszámolóját a következő észrevételekkel zárta: „Általában ugyanazt a lelkiállapotot véltem felfedezni a rövid beszélgetés alatt, ami dr. Gál Miklós leveléből is kicsendült. Nagy akarattal szeretnék magukat tartani, erősek akarnak maradni, azonban a körülmények és nehézségek rájuk nehezedő súlya mintha kezdené megtörni a legerősebbeket is. Pataki afia, aki talán lelkiállapotánál fogva a leginkább állta ezt a nehéz harcot, amit meg kell vivniok, külsőleg is mutatja, hogy határon túli magyarra emberfeletti feladat hárult, amelynek súlya meggörnyeszti még a legerősebbeket is. [...] Egy bizonyos, hogy ha a mindennapi reménykedés nem erősíti őket, ami velük együtt minket is táplált 22 éven keresztül, akkor nagy szerencsétlenség szakadna úgy egyesekre, mint az Egyházra. A legnehezebb kisebbségi sorsot talán éppen most viselik.”⁶⁹

⁶⁶ EUEGYLt. Mo. 10/1546/1940. Zsigmond Ferenc mészki tanító 1940. szeptember 14-én EKT-hoz intézett tudósításában ezt olvashatjuk: „1940. aug. 30-án a rádióban elhangzott új határok megállapítása után a mészki románság, a község mintegy 60% -a, akik 90 %-ban a »vasgárda« tagjai, állandó rémületben tartották és tartják a község magyar lakosságát. Az állandó éjjel-nappali fegyverlövöldözések és ivások napi renden voltak.” Zsigmond Ferenc a mészki lelkéssel azzal a kéréssel fordultak Gál Miklóshoz, hogy az mielőbb csendőri csapatok kivezénylését kérje Mészkiöre. Ezen akciójuk a mészki románság tudtára jutott és Zsigmond Ferenc a megtorlás elöl Kolozsvárra menekült.; EUEGYLt. R. 1/1650/1940. „Általánosságban a viszony és hangulat olyan, mint minden átalakuláskor szokott lenni, nehéz és feszült. Ez a közelebbi területen, főképpen Tordán érzik, ott a menekültek által terjesztett rémhírek alapján izgatnak a magyarság ellen.”

⁶⁷ EUEGYLt. R. 1/1650/1940.

⁶⁸ EUEGYLt. R. 4/1768/1940. „Főgondnok afia arra kéri a Főhatóságot, hogy illetékes helyen járjon közbe, hogy esetleg diplomáciai úton hasson oda a magyar kormány, hogy a magyar, unitárius falvakat agyonevő katonaságot végre elszállítsák.”

⁶⁹ EUEGYLt. R. 8/728/1941.

Lőrinczy Dénes 1942. május 26-án kelt, a kisebbségi lét rövid és tömör keresztmetszeteként is értékelhető jelentése, a gazdasági ellehetetlenítés mellett a kettészakadt családok állapotát sorolta a legsúlyosabb teherterhelés közé.⁷⁰ Nevezettek mellett Szathmáry János Pataki András levelére hivatkozva, 1941. júl. 29-én készült jelentésében a hadbírószági eljárásokról és a magyar nyelvhasználat tilításáról és „üldözéséről” is említést tett.⁷¹ Összegezve: a határrevízió okozta sokkhatás és a már említett tényezők együttesen olyan felhajtó erőt képeztek, amelynek az egyház még saját tisztviselőivel szemben sem tudott gátat vetni.

Igaz, ez elsősorban az 1940. szeptember 2-án az EKT által kinevezett dél-erdélyi egyházi vezetőségre, amely az átmenet zűrzavarában teljesen tehetetlenül és felkészületlenül állt tisztviselőinek tömeges elvándorlása előtt. A kérdés kezelésére Kolozsvárról történtek próbálkozások, amelyek azonban eredményteleneknek bizonyultak, egyfelől azért, mert az áttelepedő lelkészek többsége megalapozottan hagyta el állomáshelyét, és az egyház maga is jelentős lelkészhiánnyal küszködött,⁷² másfelől pedig azért, mert tanítóik állami tanintézetekben jutottak álláshoz, így az egyház semmilyen kényszerítő eszközzel nem rendelkezhetett az utóbbiak felett.

A kis létszámú egyházi tisztviselői csoport állományának drasztikus apadása mellett nem kisebb nagyságrendű veszélyt jelentett a hívek sorában érvényesülő, hasonló mértékű és irányultságú tendencia, amelynek hátterében a fentiekben említett motivációs tényezők álltak (gazdasági, egzisztenciális, kulturális diszkrimináció).⁷³ Ezek sokrétű hatása azonnal megmutatkozott az egyház életében:

⁷⁰ EUEGyLt. R. 25/860/1942. „Gazdaságilag leromolva, adókkal, belső kölcsönökkel és most visszacsatolási adóval agyonterhelve, alig bírják híveink a terheket. A falvakban alig van munkaerő a fiatalok «átmenetele» miatt. A kettészakadt családok pedig lelkileg is roppant nyomás alatt élnek. Mostanában vasárnapról-vasárnapra nagy népvándorlás van a Felek felé, hogy legalább hozzátartozóikkal beszélhessenek. A mieinket azonban nem engedik fel a tetőre. Száz számba jönnek vissza nagy szívfájdalommal, sírva, keseregve.”

⁷¹ EUEGyLt. R. 10/1118/1941. „Fentiekből kitűnik, hogy a román megszállás alatt maradt híveink helyzete napról-napra rosszabb lesz. A levél elején keserűen panasolja el Pataki András a fia, hogy «az anyanyelven való beszéd után az írást is tiltották», megverik azt, aki magyarul beszél, minden semmiért hadbírószág elé állítják, legnagyobb dologidőben elviszik utat csinálni 2–3 hétre s lovát egész nyárra.”

⁷² EUEGyLt. R. 23/783/1942.

⁷³ EUEGyLt. Mo. 8//1548/1940.; EUEGyLt. Mo. 36/1775/1942.; EUEGyLt. Mo. 32/1508/1942.; EUEGyLt. R. 32/1542/1942.; EUEGyLt. R. 35/1537/1942.; „A román hatóságok igyekeznek a magyarokat elszegényíteni és kiüldözni. A magyar papokban látják az akadályt. Ezért mindent kitalálnak a magyar papok ellen, hogy kiüldözzék, vagy börtönbe juttassák. Ebben a nagy küzdelemben támasz nélkül van a dél-erdélyi magyar papság. A dél-erdélyi magyarság le van szegényedve, rongyolódva, mindenét elvették, mindenéből

iskolák (Lupény, Petrozsény, Szind), önálló egyházközségek (Aranyosgýeres, Bukarest) szűntek meg, vagy kényszerültek összevonásra, nem utolsósorban pedig az egyházközségek gazdasági létalapja került veszélybe.⁷⁴ Már 1941-ben a viszonylag újonnan alakult és számottevő vagyonnal nem rendelkező városi gyülekezetek (Brassó, Lupény, Segesvár, Medgyes, Petrozsény) nyugdíjjárulékuk csökkentésének kérésével fordultak az Elnökséghez. A nyugdíjjárulékok újraszámolása és a hívek lélekszámához való arányosítása azonban az esztendő végére már „általános óhajként nyilvánult meg.”⁷⁵ Az elvándorlás és nehéz gazdasági helyzet a lelkeszi fizetés részét képező természetbeni juttatások apadását is eredményezte.⁷⁶ A hívek gazdasági erejének fokozatos csökkenését vetítette elő Árkosi 1942 novemberében: mint mondta, a szükséges építkezési, karbantartási munkálatokat sikerült elvégezni az egyházközségeknek, de „újabb kezdeményezések már nem igen fordulnak elő.”⁷⁷

Az ideiglenes egyházkormányzat felállítása, mozgástere és „túlélési stratégiái”

A Románia és Magyarország közötti ellenséges viszony eleve lehetetlenné tette az EKT szeptember 2-i határozatában rögzítettek gyakorlatba ültetését. E határozatban az EKT kormányzati hatáskörének fenntartásáról határozott a Romániában maradt egyházközségei fölött. Ez a kényszer vezetett a második verzió, az „önálló” vezetés felállításához. A dél-erdélyi önálló egyházkormányzati szervek létrehozására szeptember 26-án került sor Tordán, Gál Miklós főgondnok elnöklete alatt.⁷⁸ Itt az újonnan kialakult állapotok és az EKT kormányzásra vonatkozó intézkedései ismertetése után a zavartalan működéshez elengedhetet-

kifosztották. Bátran mondhatjuk, hogy ruha nélkül, cipő nélkül, kenyér és élelem nélkül áll. Ha a magyar kormány gyorsan nem talál módot arra, hogy a helyzeten változtasson, a dél-erélyi magyarság teljesen megsemmisül.” EUEGyLt. R. 32/1542/1942.

⁷⁴ EUEGyLt. R. 20/379/1942. „A bécsi döntés után megindult «hazatérési áramlat» folytán híveink létszámában, főként városi egyházközségeinkben, bizonyos eltolódások állottak elő. Ez az «eltolódás» egyik másik helyen olyan méretűvé lett, hogy az egyházközségeket csaknem létalapjában támadta meg. Ahol megfelelő egyházközségi vagyonnal nem rendelkeznek, híveink egyre nagyobb nehézségekkel teremtik elő az egyházközség fennmaradásához szükségelt legminimálisabb fedezetet. A változott gazdasági viszonyok pedig ezt a helyzetet egyre súlyosabbá teszik.”

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ ÜUELt. 1943. évi iratcsomó, iktatószám 20/1943.

⁷⁷ EUEGyLt. R. 69/83/1943.

⁷⁸ UJ. 1940/9-10. 109-110.

lenül szükséges hivatalok létrehozását és személyzet kijelölését tűzték napirendre. Jegyzőnek és ideiglenes előadónak Lőrinczy Dénes tordai lelkész, titkárnak, pénztárosnak Bardócz Béla tordai ügyvédet választották.⁷⁹ Az egyház kormányfővel kapcsolatos ügyintézését és képviselőjét ugyancsak Bardócz Bélára bízták.⁸⁰ A felsőfehéri egyházkör megüresedett esperesi hivatalába Fekete Lajos ürmösi lelkészt nevezték ki.⁸¹ Intézkedések történtek továbbá a megüresedett felekezeti iskolai állások betöltésére, a tanítók és nyugdíjintézeti tagok októberi fizetéseinek kiutalására.⁸² Ugyancsak ezen az ülésen jelentették be az itt maradó egyházrészek ügyintézésének átvételét és képviselőjének ellátását is.⁸³ Az első lépést tehát egy adminisztrációs központ felállítása képezte Torda központtal, amely Kolozsvár feladatkörét volt hivatott átvenni. Az új egyházi központ tulajdonképpen a tordai egyházközség lelkészi hivatala köré szerveződött és vált a legfelsőbb közigazgatási centrummá.

Bár az adminisztráció alsóbb szintjeit képező egyházközségekben és körökben a határrevízió nem okozott különösebb bonyodalmakat és törést, működésük mégis átszervezésre kényszerült a gyülekezési tilalom szigorítása miatt.⁸⁴ Ennek kivédésére hozták létre egyházközségi szinten a *Vezérlő Bizottságot*, amelyben az egyházközségek adminisztrálását ellátó testületek (keblitanács, közgyűlés) vezetőségére ruházták át a végrehajtói hatalmat.⁸⁵ Egyházköri szinten az Egyházköri Közgyűlés Elnöksége irányította és végezte a közigazgatási tevékenységet.⁸⁶ Legfelsőbb szinten, az EKTТ rendszeres ülésezésének biztosításáig, 1943. március 15-én úgy határoztak, hogy ennek elnöksége, a hetenként legalább két alkalommal ülésező Elnöki Értekezlet fogja ellátni az ügyintézését.⁸⁷ Utóbbi intézkedésre azért volt szükség, mivel sem 1943 márciusát megelőzően, sem pedig utána nem sikerült állandósítani és rendszeressé tenni az EKTТ üléseit. Információink szerint 1940 augusztusától 1944 szeptemberéig mindössze három

⁷⁹ EUEGyLt. R. 3/1666/1940.

⁸⁰ UJ. 1940/9-10. 110.

⁸¹ Uo.

⁸² Uo.

⁸³ EUEGyLt. R. 3/ad 1666/1940.

⁸⁴ EUEGyLt. R. 69/83/1943.; EUEGyLt. R. 22/734/1942 „Egyházközségeink, köreink és központi ügyvitelünk súlyosan érzik a gyűléskorlátozásokat. Helyenkint könnyítenek a helyi hatóságok, de általában mind a mozgás, mind a gyűlésezés rendkívül korlátozott.”

⁸⁵ Uo. A testület döntéseit jóváhagyás és további intézkedés végett az esperesi hivatalhoz volt kötelese továbbítani.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ EUEGyLt. R. 57/ 427/1944 EÉ. jkv. 1943. március 15. 25.

alkalommal (1942. november 7-én, 1943. június 29-én és december 8-án) sikerült az egyházkormányzást hivatott testület üléseit összehívni.

Az egyházi adminisztrációs ügyek akadálymentes, hatékony működését több tényező nehezítette. Mindenekelőtt az elszakadásból fakadó eszköz- és krónikus személyzethiány, amelynek pótlása elsősorban anyagi korlátokba ütközött.⁸⁸ Mivel állami támogatást a központi tisztviselők számára a tordai vezetőség többszöri kérése után sem folyósítottak, az egyház kénytelen volt minimális személyzettel működtetni központi közigazgatási apparátusát. Munkáját továbbá nehezítette, hogy a személyzet tagjai sem kerülhették el a katonai szolgálatra való rapszodikusan ismétlődő besorolást, a repatriálást (Bardócz Béla)⁸⁹, hadbíróági eljárásokat és letartóztatásokat (Gál Miklós, Lőrinczy Dénes, Pataki András). A közigazgatási munka akadálymentesítésében bizonyos megoldást jelentett a hivatalvesztéssel sújtott Máthé Sándor (1943 január–1944 június) és Gergely Róbert (1943 nyara) nagyenyedi középiskolás diák bevonása, aki egyházi közbenjárásra, az államilag elrendelt kötelező nyári munkaszolgálat fejében végzett irodai kisegítő szolgálatot.⁹⁰ Ezek ellenére a közigazgatási munka mindvégig csupán az elengedhetetlenül szükséges, nélkülözhetetlen alapszolgáltatásokat volt képes ellátni.

Súlyos és szinte legyőzhetetlen akadályként jelentkezett a gyülekezési tilalom, amely az egyházi közigazgatás minden szintjén éreztette bénító hatását. A tilalom szigora bizonyos esetben a hatóságok jóindulatának, megértésének függvénye is volt. Így például 1942-ben a felsőfehéri körben szinte mindenhol megtarthatták az évi esperesi vizsgálószékeket, a kükküllői és torda-aranyosiban ellenben el sem kezdhették,⁹¹ és semmiféle adatunk nem igazolja, hogy ezekre az esztendő hátralévő részében sor kerülhetett volna. A gyülekezési tilalom szigorát markánsan szemlélteti, hogy Árkosi Tamás torda-aranyosi esperes ez ügyben húszszor kereste fel az ispánságot, de május 26-ig, Lőrinczy Dénes jelentésének

⁸⁸ Lőrinczy Dénes Mikó Lőrinc egyházi titkárhoz október 2-án kelt jelentésében a következőképpen jellemezte az új helyzettel felmerült akadályokat: „Itt bizony mostanában annyi minden szakadott ránk, kellő rákészülés nélkül, hogy nehéz dolog felszerelés és munkaerő hiányában normálisan végezni feladatunkat. A mai napon ideiglenesen beállítottunk egy jogvégzett igen kiváló ifjú embert, ki nagy segítségünkre van úgy a fordításoknál, mint a különböző munkálatoknál. Egyelőre azonban még olyan torlódásunk van, hogy idő kell, míg helyzetünk is kialakul és munkamegosztással rendes kerékvágásba terelődünk.” EUEGyLt. R. 3/1666/1940.

⁸⁹ EUEGyLt. R. 25/860/1942.; 1942-ben Magyarországra távozott. EUEGyLt. R. 46/1355/1943 EKT. jkv. 1943. június 29. 16.

⁹⁰ EUEGyLt. R. 51/1846/1943 EKT. jkv. 1943. december 8. 30–31., 43–44.

⁹¹ Uo.

időpontjáig kérelmét nem hagyták jóvá.⁹² Az Elnöki Értekezlet 1943 márciusi és májusi jegyzőkönyveiben ugyancsak azt olvashatjuk, hogy sem a felsőfehéri, sem pedig a küiküllököri esperes nem kaptak engedélyt az esperesi vizitációk megtartására (itt sem találtunk utalást arra, hogy a későbbiekben sor került volna ezek megtartására).⁹³ A tilalomból adódó nehézségeket az Elnökség kétféleképpen igyekezett kivédeni: a szükséges iratok beterjesztése összesítés végett az esperesi hivatalba,⁹⁴ vagy pedig az „egyszemélyes” esperesi látogatások.⁹⁵

Ugyancsak a gyülekezési korlátozások miatt 1941-ben sehol nem tarthattak köri közgyűlést, és Lőrinczy Dénes szerint arra az 1942. évre nézve sem mutatkozott kilátás.⁹⁶ 1942-ben végül sor került a tisztújító közgyűlésekre.⁹⁷ 1943-ból a felsőfehéri (július 8.), illetve torda-aranyosi (szeptember 8.) egyházkörökben megtartott közgyűlésekről vannak információink.⁹⁸ A tisztújító közgyűlések elmaradása 1941-ben legitimációs problémát is eredményezett. Fekete Lajos, akit az EKT 1940. szeptember 2-án nevezett ki esperesnek a székhelyet (Felsőrakos) elvesztő felsőfehéri egyházkör élére, később az ehhez a körhöz kapcsolt egyházközségek felügyeletét is megkapta az EKTT 299/1940 sz. határozatával. Az esperesi tisztségében megerősítő egyházköri közgyűlés elmaradása azonban arra készítette, hogy 1942. január 12-én bejelentse lemondását, „nem bírván a kör egyházközségeinek törvény szerint kinyilvánított bizalmát és megbízását.”⁹⁹

A legnagyobb kudarcot az integrális egyházszervezet felállításának elmaradása jelentette, amiért Kovács Lajos többször tétlenséggel vádolta Tordát. A valódi ok azonban Árkosi jelentésének azon megállapításában keresendő, mely szerint a szükséges intézményépítés terén a fennálló zavaros közállapotok és az állami gáncsoskodás miatt nem történhetett előrelépés.¹⁰⁰ Erre nézve pedig a

⁹² Uo.

⁹³ EUEGyLt. R. 57/427/1944 EÉ. jkv. 1943. március 30. 36.; EUEGyLt. EÉ. jkv. 1943. május 7. 44.

⁹⁴ EUEGyLt. R. 57/427/1944 EÉ. jkv. 1943. április 29. 36.; EUEGyLt. R. 46/1355/1943 EKTT. jkv. június 29. 9.

⁹⁵ EUEGyLt. R. 57/427/1944 EÉ. jkv. 1943. május 7. 44.; EUEGyLt. R. 46/1355/1943 EKTT. jkv. június 29. 10.

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ EUEGyLt. R. 69/83/1943 EKTT. jkv. 1942. november 17. 4.

⁹⁸ EUEGyLt. R. 57/427/1944 EÉ. jkv. 1943. július 26. 73.; EUEGyLt. 57/427/1944 EÉ. jkv. 1943. november 5. 110.

⁹⁹ Ürmösi Unitárius Egyházközség Levéltára 1940. évi iratcsomó, iktatószám 6/1942.

¹⁰⁰ EUEGyLt. R. 69/83/1943. „[...] a bécsi döntés utáni magunkra maradottságunk óta két esztendő alatt semmivel sem jutottunk közelebb végleges megszerveződésünk lehetőségéhez. De ez nem az ideiglenes vezetőségen múlt, hanem azokon az időkön, me-

jövő kilátásairól így nyilatkozott: „arról ma még általánosságban sem beszélhetünk.”¹⁰¹ Az integrális intézményrendszer kialakítása tehát külső körülmények függvénye volt, és a háborús esztendők múlásával arányosan csökkentek az esélyek annak a főtanácsi ülésnek az összehívására, amely egyházz jogilag is lehetővé tette volna a törvényes önszerveződést. Ezt támasztja alá az 1941 decemberében kibocsátott javaslatokat kérő, valamint az 1942. június 2-i, főtanácsi tagok megválasztására utasító körirat is.¹⁰² Mindkét intézkedés az önszerveződés szándékát mutatja, amely külső, állami tényezők következtében feneklett meg.

Ez a kényszer és felismerés készítette az 1942. november 17-én ülésező EKTT-t arra, hogy ideiglenes jelleggel felállítsa a legszükségesebb bírósági és közigazgatási szerveket, bizottságokat: Főtanácsi Fegyelmi Bíróság, Egyházi Fegyelmi és Közigazgatási Bíróság, Központi Nevelésügyi és Missziói Bizottság, Gazdasági Bizottság, Pénzügyi és Számvizsgáló Bizottság.¹⁰³

A tordai vezetőség munkájának eredményességét értékelve a következő megállapításokat tehetjük:

A felmerülő akadályok ellenére és lehetőségek keretein belül hatékonyan látta el feladatát, és töltötte be szerepét. A hatalomváltás okozta törést azonnali megalakulásával sikerült kivédenie és semlegesítenie az egyházi élet vonatkozásában. Szerény körülmények és lehetőségek közt mindvégig ellátta a zavartalan és folyamatos működéshez szükséges minimális feladatokat. Sikeresen hártotta el a Vezérlő Bizottság és Egyházköri Közgyűlési Elnökség felállításával a gyülekezési tilalomból adódó nehézségeket. Munkájának eredményességében két tényező segítette: a) *Kolozsvár*, mely különösen az impériumváltáskor jelentkező adminisztrációs nehézségek áthidalásában játszott kulcsszerepet.¹⁰⁴ Bár jelentősége és befolyása a rendszeres és közvetlen kapcsolattartás hiánya miatt csökkent, adataink azt sugallják, hogy jelentősebb (jogi¹⁰⁵, közigazgatási¹⁰⁶, gazdasá-

lyekben életünk folyik. Lépéseket szóban és írásban tettünk az illetékes minisztériumban ez irányban, de ott egyelőre meghallgatást nem nyertünk, csupán biztatást, hogy egyebekkel ez is megoldódik később.”

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² ÜUELt. 1942. évi iratcsomó, iktatószám 136/1942.

¹⁰³ ÜUELt. 1942. évi iratcsomó, iktatószám 225/1942. „Tekintettel arra, hogy végleges megszerveződésünk ideje mind kinnebb tolódik s hova tovább mind bizonytalanabb helyzetbe kerülhetünk felsőbb hatósági szerveink hiányában, EKTT az Elnökség javaslatára megszervezte ideiglenes minőségben az alkotmányozó Főtanácsig legszükségesebb bírósági és közigazgatási szerveket [...]”

¹⁰⁴ EUEGyLt. EUGyLt. R 3/1666/1940; R 4/1768/1940.; EUGyLt. R. 8/728/1941.

¹⁰⁵ EUEGyLt. R. 57/ad 427/1944.

¹⁰⁶ EUEGyLt. R. 7/413/1941.

gi¹⁰⁷, nyugdíjügyi¹⁰⁸, repatriálás-ügyi¹⁰⁹) és kompetenciáját meghaladó egyházi jogi problémákat is tartalmazó kérdésekben (lelkészszentelés¹¹⁰, lelkészjelöltek vizsgáztatása¹¹¹) Torda – lehetőségeinek függvényében – mindvégig konzultált Kolozsvárral,¹¹² figyelembe véve útmutatásait, javaslatait.¹¹³ b) A huszonekét éves kisebbségi lét *erős és jól működő kapcsolatrendszer*t eredményezett a különböző magyar gazdasági, kulturális, érdekvédelmi (Országos Magyar Párt, Romániai Magyar Népközösség) és egyházi intézmények között. Több forrásunk is jelzi, hogy a dél-erdélyi magyar felekezetek a kezdetektől fogva állandó együttműködési, partneri kapcsolatban állottak oktatási, gazdasági, szociális, pasztorációs kérdésekben.¹¹⁴ Hasonló viszony állt fenn az Erdélyi Gazdasági Egylettel¹¹⁵, a „Hangya” Szövetkezeti Központtal¹¹⁶ és Romániai Magyar Népközösséggel.¹¹⁷

A fennálló politikai rendszer és magyarságpolitika tehát alapvetően meghatározta és determinálta az egyház munkájának eredményességét és minőségét, nem utolsósorban pedig olyan további kulcsfontosságú területeken eredményezett változásokat, amelyek az egyházi élet alappilléreit jelentették.

¹⁰⁷ EUEGyLt. R. 8/728/1941.; EUEGyLt. R. 17 a/1632/1941.; EUEGyLt. R. 17/163/1941.; EUEGyLt. R. 18/943/1943.; EUEGyLt. R. 56/191/1944.

¹⁰⁸ EUEGyLt. R. 20/379/1942.; EUEGyLt. R. 53/190/1944.

¹⁰⁹ EUEGyLt. R. 11/1166/1941.

¹¹⁰ EUGyLt. R. 8/1118/1941.; UJ. 1941/7–8. 45.

¹¹¹ EUGyLt. R. 8/ad 728/1941.; EUEGyLt. R. 13/1613/1941.

¹¹² 1943. március 15-én Torda az 1943-as, 1944-es Elnöki Értekezletek és az 1943-as Egyházi Képviselő Tanács jegyzőkönyveit is eljuttatta Kolozsvárra. EUEGyLt. R. 57/427/1944.

¹¹³ A diplomáciai (külügyminisztérium, brassói konzulátus) úton (EUEGyLt. R. 21/400/1942.; EUEGyLt. R. 17/1630/1941.; EUEGyLt. R. 54/258/1944) eljuttatott levelekben Torda mindvégig tájékoztatta Kolozsvárt a dél-erdélyi egyházi életéről, utóbbi pedig tanácsokkal, útmutatásokkal látta el az előbbit. EUEGyLt. R. 22/734/1942.; EUEGyLt. R. 20/379/1942.; Az átmenekült lelkészek esetében Kolozsvár is kikérte a tordai vezetőség véleményét. EUEGyLt. R. 18/1627/1941.; EUEGyLt. R. 18/ad 1627/1941.

¹¹⁴ EUGyLt. R. 3/ad 1666/1940.; EUEGyLt. R. 57/427/1944 EÉ. jkv. 1943. február 10. 11.; ÜUELt. 1940. évi iratcsomó, iktatószám 385/1940.

¹¹⁵ ÜUELt. 1944. évi iratcsomó, iktatószám 48/1944.; ÜUELt. 1944. évi iratcsomó, iktatószám 49/1944.; EUEGyLt. R. 58/683/1944 EÉ. 1944. március 22. 43.

¹¹⁶ ÜUELt. 1940. évi iratcsomó, iktatószám 290/1940.; EUEGyLt. R. 40/822/1943.

¹¹⁷ EUEGyLt. R. 19/2018/1941.

Az utánpótlás tényezője

Mint láttuk, a határrevízió rendkívül előnytelen helyzetet teremtett a Romániában maradt egyházzsámra. A mára általánossá vált közhiedelemmel ellentétben ez elsősorban nem gazdasági jellegű volt, az Unitárius Egyház jelentősebb erdő- és mezőgazdasági területei ugyanis Dél-Erdélyben maradtak. Igaz ellenben, hogy a tisztázatlan tulajdonviszonyok (Bors Mihály hagyatéki birtoka), pereskedések állandó anyagi megterhelést jelentettek, egészen 1943-ig. A nehézségek tehát elsősorban abból adódtak, hogy mindkét középiskola (Kolozsvár és Székelykeresztúr) és a lelkészképző Teológiai Akadémia is a visszacsatolt területekkel együtt Magyarországhoz került, és ezzel az utánpótlás bázisai éppen azokon a területeken szűntek meg, amelyek az egyház önreprodukciójának alappilléreit képezték és a fejlődés zálogát jelentették.

A kérdés azonnali orvoslása ezért – a lehetőségekhez mérten – kiemelt figyelmet kapott, annál az egyszerű oknál fogva is, hogy a második bécsi döntéssel olyan méretű áttelepedés vette kezdetét az egyházi alkalmazottak sorában, amely nemcsak távlatilag jelentett problémát és vetített elő szomorú jövőképet, hanem azonnal érezte hatását nemcsak az egyházi élet és munka minőségének hanyatlásában,¹¹⁸ hanem intézményrendszerének elsorvadásában is. Releváns adat erre vonatkozóan Lőrinczy Dénes jelentése, aki már október 18-án 5 lelkész (Gálffi Elek, Nagy Zoltán, Péterfy Mihály, Székely Gyula, Török Mihály) eltávozásáról értesített.¹¹⁹ A lelkészállomány rohamos mértékű fogyására reprezentatív adatokat találhatunk az EKT. 1942. november 17-én tartott ülésének jegyzőkönyvében. Eszerint 1940. augusztus 30-án 47 rendes és 5 segédlelkész tartózkodott Romániában. 1942. november 7-ig ez a szám a következőképpen módosult: 38 rendes és 1 segédlelkész, miután 3 segéd- (Nagy Zoltán, Nemes Dénes, ifj. Sebe Ferenc) és 6 rendes lelkész (Buzogány Kálmán, Gálffi Elek, Kiss Tihamér, Lőrinczy Géza, Péterffy Mihály, Szathmári Géza) Magyarországra távozott, egy nyugdíjba vonult, egy pedig rendelkezési állományba került.¹²⁰ Az aktív lelkészek köre tovább szűkült a hadbíróóság által elítéltek csoportjával, amely újabb további lelkész (Gombási János, Lőrinczy Dénes, Máthé Sándor, Weress Béla) ideiglenes kikapcsolását eredményezte.¹²¹ Ugyanebbe a csoportba sorolható az államelle-

¹¹⁸ EUEGyLt. R. 69/83/1943.

¹¹⁹ EUEGyLt. R. 3/1666/1940.

¹²⁰ EUEGyLt. R. 69/83/1943.

¹²¹ Gombásit, Lőrinczyt és Máthét hivatalvesztéssel is sújtották, ezért szabadlábra helyezésük után sem tölthették be rögtön állásukat. Lőrinczy 1943 márciusától, Máthé 1944

nes magatartásért felfüggesztett Halmágyi Pál is. 1942. novemberéig ezek a körülmények kilenc egyházközség megüresedését eredményezték.¹²²

A folyamatos zsugorodás 1944 nyaráig tartott. Az állandó hatósági zaklatások következtében információink szerint még két lelkész hagyta el Romániát: Szathmáry Miklós, Weress Béla.

A krónikussá vált folyamatos csökkenést a tordai vezetőség két módon próbálta megoldani. Az egyik stratégia azonnali és ideiglenes, a másik távlati megoldást keresett.

Az előbbi kategóriába tartozott az EKTT 1943. június 29-i határozata, amelyben a *lévita* intézmény bevezetéséhez folyamodott, és ami a megüresedett lelkészi állások kántor-tanítókkal való feltöltését tette lehetővé.¹²³ Áthidalhatatlan akadályt jelentett ugyanakkor itt is a megfelelő szakemberhiány.¹²⁴ Csúpan Magyarzákodon vezetett sikerre a próbálkozás. Jellemző azonban a korabeli állapotokra, hogy az 1943. szeptember 5-én lelkészi munkakörrel is megbízott Csongvay Árpád¹²⁵ még ugyanazon esztendő végén áttelepedett Magyarországra.

A távlati megoldást az intézményes keretek között folyó rendszeres oktatás, képzés jelentette. Ennek tudatában és érdekében az egyház a Nagyenyeden létrehozott Református Teológiai Intézet vezetőségével folytatott tárgyalásokat, lehetőséget nyitva ezzel a rendszeres unitárius lelkészképzés beindítására.¹²⁶ 1940 és 1944 között azonban mindössze egyetlen személy jelentkezett felvételre, noha Fekete Lajos brassói és Barabás Miklós nagyenyedi lelkészek legációra való felkészítéssel és küldéssel igyekeztek középiskolás diákokat a papi pálya felé irányítani.¹²⁷ A perspektivikus, szélesebb és szilárd alapokra helyezett utánpótlást hi-

májusától foglalhatta el újból állását. A tíz év hivatalvesztésre is ítélt Gombási csak 1944 őszétől végezhetett újból lelkészi szolgálatot.

¹²² EUEGyLt. R. 69/83/1943.

¹²³ EUEGyLt. R. 46/1355/1943 EKTT. jkv. 1943. június 29. 28. „EKTT szükségét érzi annak, hogy a lelkészi utánpótlás ezidőszertinti rendkívüli nehézségei miatt, a lelkészhiány egyre súlyosabban érezhető nyomasztó volta ellensúlyozására lévita minőségben, a lelkészi és tanítói, illetve a lelkészi és énekvezéri teendők végzésére, megfelelő felkészültséggel, illetve képesítéssel bíró okleveles énekvezér-tanítókat alkalmazzon oly egyházközségekben, hol ezidőszertin se a lelkészi, sem a tanítói, illetve énekvezéri állás betöltve nincsen.”

¹²⁴ EUEGyLt. R. 58/683/1944 EÉ. jkv. január 7. 8.

¹²⁵ EUEGyLt. R. 57/427/1944 EÉ. jkv. 1943. szeptember 28. 98. Csongvay nem végezhetett keresztelési, esketési és temetési szertartásokat.

¹²⁶ EUEGyLt. R. 57/427/1944 EÉ. jkv. 1943. október 19. 106.

¹²⁷ EUEGyLt. R. 57/427/1944 EÉ. jkv. 1943. február 10. 12.; EUEGyLt. R. 57/427/1944 EÉ. jkv. 1943. április 9. 35.; ŰUElt. 1943. évi csomó, iktatószám 80/1943.

vatott ösztönözni és biztosítani az egyház azon ösztöndíj-programja (Tanítási Segély Alap/Belsőemberi Pályára Készülő Ifjak Segélyalapja), amely továbbtanulni óhajtó, tehetséges diákokat részesített anyagi támogatásban.¹²⁸ Az ösztöndíj pénzalapját több forrás biztosította: egyéni adományok, önálló források, lelkészek fizetése. Az utánpótlás felkutatása a lelkészek feladata volt,¹²⁹ a segélyben részesülők pedig tanulmányaik végeztével – az egyház érdekeinek függvényében – legalább tíz évig kötelesek voltak annak szolgálatában maradni. Ha ez nem történt meg, a segélyezettet a támogatás összegének két éven belüli megtérítésére kötelezték. A program sikerét jelzi, hogy az 1942/1943. iskolai évre az EKTТ szelekciós úton húsz tanulót jelölhetett ki, támogatásukra pedig 190 000 lejt helyezett kilátásba.¹³⁰ E szisztematikusan felépített program eredményeinek értékelését azonban az 1944 őszen bekövetkezett nemzetközi politikai események lehetlenné tették. Megválaszolatlanul marad ezzel együtt egy igen lényeges kérdés is: mennyire jelentett garanciát az egyház által kötött szerződés, amikor Magyarország igen erős elszívó hatást gyakorolt a dél-erdélyi magyarságra.

Tény – miként azt a négy év mérlege relevánsan mutatja –, hogy egy alulról indított „önreprodukciós” program nélkül a foganatosított erőfeszítések elégteleneknek bizonyultak a lelkészutánpótlás minimális rendezésére is: 1940–1944 között mindössze egyetlen személy jelentkezett papi pályára (Götz Endre), a kötelező katonai szolgálat miatt azonban el sem kezdhetette tanulmányait.¹³¹

Hasonló gondok adódtak az oktatás terén is, és a tanügyi helyzetről referáló Lőrinczy Dénes 1940 októberi jelentése mintegy előrevetítette azokat a problémákat, amelyek mindvégig markánsan befolyásolták a dél-erdélyi egyházzész oktatásügyét. A legmeghatározóbbnak a szerteágazó és sokrétű következményekkel (iskolabezárás, kaotikus állapotok, nyilvánossági jog megvonása) járó krónikus tanszemélyzethiány bizonyult (2. táblázat).

¹²⁸ Két kényszerítő tényező is közrejátszott a segélyezés beindításában. Egyfelől az egyház garantálni kívánta az utánpótlást, másfelől a továbbtanulni vágyók anyagi helyzete nem tette lehetővé az önerőből való továbbképzést. ÜUELT. 1942. évi iratcsomó iktatószám ad 145/1942.; ÜUELT. 1942. évi iratcsomó, iktatószám ad 167/1942.; ÜUELT. 1942. évi iratcsomó, iktatószám 164/1942.

¹²⁹ Lásd pl. az 1942. június 24-én kelt 824/1942 sz. EKTТ köriratot. ÜUELT. 1941. évi iratcsomó, iktatószám 134/1942.

¹³⁰ ÜUELT. 1942. évi iratcsomó, iktatószám 225/1942.

¹³¹ BUEGYLt. R. 57/427/1943 EÉ. jkv. 1943. november 26. 114.

2. táblázat: A tanszemélyzet helyzete 1940 októberében.

Sorszám	Egyházközség	Betöltendő állások	1940. október 18-a előtti állapot
1	Alsófelsőszentmihály	2	Egy betöltetlen
2	Bethlenszentmiklós	1	Áttelepedési szándék
3	Dicsőszentmárton	2	Betöltetlen
4	Küküllődombó	3	1 állás betöltve
5	Lupény	1	Betöltve
6	Mészkő	1	Betöltve
7	Magyarsáros	2	Betöltve
8	Magyarzsákod	1	Betöltetlen
9	Szinden	1	Lelkész

Forrás: EUEGyLt. R. 3/1666/1940

Szathmáry János egyházi jogtanácsos már 1941. július 29-én így referált a dél-erdélyi helyzetről Kolozsvárnak: az iskolaügyek gyengén állnak, tanítók nincsenek, a lelkészeknek valószínűleg az 1941/1942. iskolai évben sem fogják engedélyezni az iskolai oktatást, tanítóképzési növendékeik pedig nincsenek.¹³²

1942-ben e tendencia fokozódása és állandósulása két iskola (Magyarzsákod, Szind) megszűnését eredményezte. Ezt a lelkészekkel történő feltöltéssel sem lehetett elhárítani, annál az egyszerű oknál fogva, hogy az állam oktatói tevékenységüket nem engedélyezte.¹³³ Folyamatos áttelepedésük Magyarországra pedig kezdetben a manőverezési lehetőségek beszűküléséhez, később pedig megszűnéséhez vezetett. Releváns erre Magyarzsákod példája, amely már 1940 őszén lelkész nélkül maradt. A lelkész helyét 1943-ban lévita kántor-tanítóval töltötték be, akire a tanítói feladatok végzése is hárult. Még ugyanazon évben történő távozásával azonban minden lehetőség megszűnt az iskola további működtetésére. További, korlátozott megoldási lehetőséget az átcsoportosítás biztosított,¹³⁴ de később ez a stratégia is elesett a tanítói gárda minimálisra csökkenése következtében, amelyet az állami hatóságok részéről történő engedélyek megvo-

¹³² EUEGyLt. R. 10/1118/1941.

¹³³ EUEGyLt. R. 22/734/1942.

¹³⁴ EUEGyLt. R. 46/1355/1943 EKT.T. 1943. június 29. 10. p.; EUEGyLt. R. 57/427/1944 EÉ. 1944. január 18. 17.

nása¹³⁵ és kötelező munkaszolgálatra történő behívása is súlyosbított.¹³⁶ A nyugdíjazott pedagógusok alkalmazásának lehetősége is elesett, miután ezeknek az állam csak a hadba vonult tanszemélyzet helyettesítését engedélyezte.¹³⁷

A korlátozott erőforrások kényszerű átcsoportosításával megoldást kereső, „tűzoltó jellegű” utánpótlás a lehetőségek és eszközök szűkülésével nem vezetett tartós és hatékony eredményre. Mindennek a tordai vezetés is tudatában volt, ezért e téren is az utánpótlás-nevelés által kívánta tartósan rendezni oktatásügyét. Lőrinczy Dénes az egyházszervezés kudarcait ecsetelő beszámolójában azonban borúlátóan nyilatkozott az utánpótlás és oktatás kilátásait illetően: „Pedig a mai körülmények között igazán minden lehetőt megtettünk, ami csak a rendelkezésünkre állott. És amit nem oldott meg annakidején 22 esztendő a maga „végleges elrendezésével”, mit tehetnénk e tekintetben, mikor alig néhány középiskolás növendékkel rendelkezünk. *És ezek is, ha szerét tehetik, mennek át, mint ahogy átmegy mindenki, akit a mai fiatalok közül katonai szolgálatra hívnak be.*”¹³⁸ [kiemelés tőlem – P. J.] Borúlátóan, az utánpótlás reménytelenségéről, nyilatkozott Árkosi is az EKT novemberi ülésén.¹³⁹

A magyar állam szerepe

Amint az a dél-erdélyi lelkészek helyzetét tárgyaló fejezetünkéből is kitűnik, a leghatékonyabb érdekvédelmi tényezőt – kolozsvári közvetítéssel – a magyar kormányzat jelentette. A diplomáciai támogatáson túl egyúttal a teljes elszigeteltségből való kiutat is biztosította konzulátusain keresztül, miután ezek a hivatalos és folyamatos kapcsolattartás kizárólagos csatornáiként működtek.

Források hiányában sajnos nem dokumentálható kérdésünk egy igen fontos összetevője: milyen szerepet játszott az illeték-egyenértékadótól, peres ügyektől, a hívek gazdasági erejének csökkenésétől sújtott egyház túlélésében, gazdasági alapjainak konszolidációjában? Hiányoznak ehhez az összehasonlítás alapját képező egyházi költségvetési kimutatások, amelyek által tisztázhatni lehetne költségvetési részesedését. A miniszterelnökség által működtetett Társadalmi Szervezetek Központja irataiban talált, 1944-es évre szóló egyetlen forrásuk ugyanis

¹³⁵ EUEGyLt. R. 57/427/1944 EÉ. jkv. 1943. május 25. 53. p. Lukács Margit mészkői tanítónő 1943 áprilisában ezért lemondott állásáról.

¹³⁶ EUEGyLt. R. 58/683/1944 EÉ. jkv. 1944. március 22. 46.; EUEGyLt. R. 25/860/1942.; EUEGyLt. R. 25/860/1942.

¹³⁷ EUEGyLt. R. 51/1355/1943 EKT. jkv. 1943. június 29. 5.

¹³⁸ EUEGyLt. R. 25/888/1942.

¹³⁹ EUEGyLt. R. 69/83/1943.

arra mutat, hogy Magyarország a második bécsi döntés után folytatta a kisebbségi helyzetben maradt unitáriusok (magyarok) gazdasági támogatását is.¹⁴⁰ Az 1944-re előirányzott költségvetés alapján egyértelműen látszik, hogy a magyar államvezetés az egyházi élet minden szegmensét igyekezett leföldni, kiemelt szerepet szánva az iskoláknak (2. táblázat).

Ettől függetlenül kijelenthető: a dél-erdélyi egyházrész, unitárius közösség megmaradásában számottevő szerepet játszott a Magyarországról érkező politikai, erkölcsi és gazdasági támogatás, tevékenység.

3. táblázat: A Társadalmi Szervezetek Központja által unitáriusoknak 1944-re előirányzott támogatási költségvetése.

A támogatás célja	összeg lejben
Iskolai segély.	1 252 000
Rendkívüli segély	300 000
Különböző iskolai célok	400 000 ¹⁴¹
Hitoktatók	60 000
Unitárius Nőszövetség	40 000
Adminisztráció	666 000
Presbiteri konferencia	48 000
Nőszövetségi konferencia	12 000

Forrás: MOL. K. 28 198. csomó 367. tétel 17. 7–13. f.

Összegzés

A bécsi döntés után Romániában maradt egyházrész életének legfőbb vonásait a következő folyamatok jellemezték: fokozatos és folyamatos leépülés, minőségi hanyatlás közigazgatási – szociális, egyháztársadalmi, kulturális, oktatási vonatkozásban egyaránt. Hasonló folyamatok érvényesültek és mutathatóak ki demográfiai és infrastrukturális síkon is.

A szétválasztó határok ellenére mindkét fél szerves egységként tekintett egyházára. Igaz ez elsősorban arra a Kolozsvárra, amely mindvégig figyelemmel kísért a dél-erdélyi történéseket, és kedvező revíziós reményeket táplált. Az egy-

¹⁴⁰ MOL. K. 28 198. csomó 367. tétel 17. 7–13. f.

¹⁴¹ Az összeg háromfelé oszlott: evangélikusok, reformátusok, unitáriusok.

ség jelképeként értékelhető továbbá, hogy a magyarországi egyházrész nem töltötte be a második főgondnoki állást, bár a főhatalomváltással Gál Miklós Romániában maradt. Torda Kolozsvár felé történő gravitálását, fordulását olyan nélkülözhetetlen tényezők stimulálták, mint például az érdekvédelem, a közigazgatás, az utánpótlás stb. Bár egyeseknél a legmagasabb, püspöki intézmény felállításának ötlete is felvetődött, a többség körében mindez nem fogalmazódott meg általános igényként, az említett okokból. A szétfejlődés előtt az önállósodási folyamat erjedésében és elindulásában a legnagyobb akadályt azonban – az integrális egyházszervezet felállításának lehetetlenné tételével – a román állam jelentette.

A kolozsvári/tordai vezetés egyértelmű sikereként könyvelhető el, hogy a szeptember 2-án kinevezett vezetőség sikeresen betöltötte azt az adminisztrációs vákuumot, amely a bécsi döntéssel keletkezett és ellátta azt a szerepkört, mely ezt követően ráhárult. Elsőrangú jelentőséggel bírt e vonatkozásban az, hogy a kinevezett elnökség mindkét tagja (Gál Miklós, Árkosi Tamás) számottevő egyházkormányzati tapasztalattal rendelkezett, még 1940 augusztusát megelőzően, amikor Gál főgondnoki, Árkosi közügyigazgatói minőségben vett részt a legfelsőbb egyházi vezetésben.

Külső tényezők hatására azonban mindvégig kényszerpályán mozgott, a kényszerítő mechanizmusokat nem sikerült semlegesíteni, hatástalanítani, forrásaink pedig azt a folyamatot, jövőképet igazolják, amelyet Árkosi 1940. október 2-án Fekete Lajoshoz intézett levelében a következőképpen vizionált: „Nem leszünk mi, Fiam, életképesek, mert az új Trianon – félek – vérünket vette. Ott mind számolhatunk 50 eklézsiánál is többet, mert a valóság az, hogy azokból 20–30% ha életrevaló. A végek mind letöredeznek. Bukarest, Brassó, a Zsil völgye, a havas és az alföld mind egy szálíg fuccs. Tanítók nélkül nincs iskola, s iskola nélkül nincs igazi gyermeknevelés. [...] Szerencse, hogy van gutaütés is, amit szintén be lehet venni a költségvetésbe.”¹⁴² Közel azonos tartalmú végkövetkeztetésre jutott a Gál Miklóssal történő találkozás (1943. május 27.) után az EKT elnöksége is: „otthoni egyházunk helyzete nehéz, és a jövőt illetően szomorú kilátásokkal küzd, főleg a minduntalan növekvő papi és tanítói hiány miatt.”¹⁴³

¹⁴² ÜUELt. 1940. évi iratcsomó, iktatószám 298/1940.

¹⁴³ EUEGyLt. R. 58/ad 683/1944.

SZÓSZÉK – ÚRASZTALA – SZERTARTÁSOK

Szabó László

Húsvét és nagypéntek közötti útravaló

„Húsvét ünnepe előtt történt, Jézus tudta, hogy elérkezett az óra, amikor a világból vissza kell térnie az Atyához, mivel szerette övéit, akik a világban maradtak, mindvégig szerette.” (Jn 13,1)

„Amikor a százados a történeteket látta, dicsőítette az Istent, s azt mondta: Ez az ember valóban igaz volt.” (Lk 23,47)

Kedves Testvéreim! Szeretettel köszöntöm mindnyájukat, hálát adva Istennek, hogy nagypénteken együtt fordulhattunk hozzá. A következőkben arról kívánok Önöknek elmélkedni, hogy nagypéntek és húsvét nemcsak évente egyszer előforduló ünnepi alkalmak, ugyanis életünk folyása bármikor szenvedésbe, sőt gyászba csaphat, és ilyenkor válik igazán segítségünkre a vigasztaló hit.

Ünnepértelmező lelkészekként nemegyszer abba a csapdába esünk, hogy nagypénteket csak húsvét küszöbeként magyarázzuk, aminek hatása kétnapos, ugyanis akkor következik a diadalmas húsvét, amely mindent megold. Ezzel szemben az élettapasztalat azt diktálja, hogy életünket inkább húsvéttól nagypéntekig vagyunk kénytelenek szemlélni, miközben igyekszünk hitünket nagypéntekből húsvétra irányítani. Az előbbieket értelmében ma először húsvétról beszélek röviden, majd nagypéntekkel kapcsolatban fogalmazok meg néhány gondolatot.

Azzal kezdeném, hogy a húsvéti ünnepkörre történő lelki ráhangolódás minden évben a gyász és az ünnep, a bánat és az öröm átélését feltételezi. Ezekben a napokban újfent mérlegre kerülnek emberi tudatunk kulcsfogalmai: az élet és a reménység, a szenvedés és a halál. Nézzünk hát szembe létünk értelmének sarkalatos kérdéseivel, mert azok előbb-utóbb „ünneptelenül” is felvetődnek, és akkor már úgysem lesz kiút...